

ЗНАКОВО-СИМВОЛНО ЗНАЧЕНИЕ НА МАТЕРИАЛА В ПРОИЗВЕДЕНИЯТА НА ПРИЛОЖНО-ДЕКОРАТИВНИТЕ ИЗКУСТВА

Красимира Дренска

Резюме: Настоящият текст предлага един общ теоретичен преглед на знаково-символното значение на материала в контекста на предметите от бита на човека. Материалът като изходна точка в изработването на произведения на приложно-декоративните изкуства, народното творчество или художествените занаяти е основна предпоставка за техните функции и предназначение. В текста се разглежда значението на основни материали, използвани за направата на такива предмети като глина (земя); камък (в това число скъпоценни и полускъпоценни камъни); метал (мед, бронз, желязо, сребро, злато); кост, кожа, козина, вълна и гърво (различни видове). Акцентира се на физическите им качества и символиката, към която препращат. Съществуват вярвания по целия свят още от дълбока древност, че тези качества се обвързват с функцията на произведението и по този начин се предават на човека, който го използва. Символиката на материалите основно има апотропейни функции, но би могла и да въздейства по посока на определени религиозни, духовни, емоционални, трансцендентални и други търсения.

Ключови думи: материал, знак, символ, декоративно-приложни изкуства

OVERVIEW OF SYMBOLIC MEANING OF MATERIAL IN WORKS OF DECORATIVE AND APPLIED ARTS

Krasimira Drenska

Abstract: is text offers a general theoretical overview of the signs and symbolic meaning of material in the context of human objects. Material as a starting point in the production of decorative and applied arts, folk art or artistic crafts is a basic prerequisite for their functions and purpose. The text discusses the importance of basic materials, used to make objects, such as clay (earth); stone (including gemstones and semi-precious stones); metal (copper, bronze, iron, silver, gold); bone, leather, fur, wool and wood (various types). Emphasis is placed on their physical qualities and the symbolism to which they refer. There have been beliefs all over the world since ancient times that these qualities are tied to the function of the work, and thus passed on to the person who uses it. The symbolism of the material mainly has apotropaic functions, but it could also influence in the direction of certain religious, spiritual, emotional, transcendental and other searches.

Keywords: : material, sign, symbol, decorative and applied arts

Знаците и символите съпътстват човешката цивилизация още от дълбока гревност и се свързват съществено с нейните търсения в духовно, религиозно, културно отношение. Проучването на знаците и символите заема централно място в различни полета на човешкото познание като философия, психология, естетика, изкуствознание, културология, етнология, лингвистика и други. Знанието за знаците и символите е вълнувало, вълнува и ще продължава да вълнува човешкото съзнание и подсъзнание, защото то е инструмент за комуникация и предаване на информация, който няма алтернатива, а именно – чрез минимално количество изразни средства да се предава максимално съдържание.

ДЕФИНИЦИЯ НА ПОНЯТИЯТА

По своята същност знакът¹ е схематична рисунка, която с

---

¹ „1. Предмет, поставен специално на определено място, за да посочва, че там се намира нещо или че е станало нещо; 2. Изображение, което служи за съкратено и условно представяне на предмет, явление или отношения между тях; 3. Предварително установен или уговорен начин за предаване на някакво

присъствието си „говори“ за съществуването на нещо друго. Според Разников (<http://poliphilology.blogspot.bg/2014/03/2.html>) „знакът е сетивно възприеман обект, който представя друг обект и носи информация за възприемане на този обект. (...) Знакът е материален сетивно възприемаем предмет (явление, действие), който в процеса на познанието се явява представител (заместител) на друг предмет и се използва за получаване, запазване, преобразуване на информация за него.“ „Знакът има недвусмислена функция: той е съставна част от писмения или визуалния език, визуална предупредителна лексика, регулираща пътното движение, отличителна характеристика на продуктите на дадена компания. Знаците носят прости послания и имат непосредствен, директен смисъл.“ (Znatsi i simboli. Ilustriran spravochnik za tehniya proizvod i znachenie, 2008:6)

Символът е по-сложен от знака. Ако знакът има просто и недвусмислено съдържание, то символът „е визуален образ или знак, представлящ комплексна идея – един по-дълбок показател на универсалната истина.“ („пак там“) Символът е „предмет, образ и пр., който е условен знак за някакво отвлечено понятие, за някаква идея.“ (Rechnik na balgarskiya ezik, Institut za balgarski ezik na BAN, accessed April 8, 2020, <http://ibl.bas.bg/>) „Символите са най-разнообразни условни знаци, предаващи идеи, съдържащи голямо количество информация в малка по размери форма. На един символ може да се даде различно значение. В някои случаи той се основава на добре познати обекти от природата или изкуствени предмети, но в много други неговият смисъл е напълно неясен, тъй като произлиза от непознати за нас алегории, персонификации или фонетични асоциации от древните езици.“ (Novk, 2006:3). Тълкуването на символи е сложен мисловен процес, който се базира на различни източници, според спецификата им или сферата на изследване – история или културология, митология или фолклористика, религия или иконография, астрология или нумерология, хералдика или типография, литература или изобразително изкуство, философия или психология и други.

съобщение, обикн. чрез определени думи, звуков или светлинен сигнал; 4. Предмет или изображение, чрез което се познава принадлежност към нещо или дължност, сан на някакво лице или функцията на дадена институция; 5. Свободно или предварително уговорено движение (обикн. с ръка или с глава), предназначено за общуване, с което се цели да се накара някой да схване, да разбере нещо или да извърши нещо; 6. Доказателство или указание за съществуването, извършването или настъпването на нещо; 7. Характерна особеност, по която може да се определи нещо; признак; 8. Знамение, предзнаменование.“ (Rechnik na balgarskiya ezik, Institut za balgarski ezik na BAN, accessed April 8, 2020, <http://ibl.bas.bg/>)

Използването на символа в изкуството е специфично явление, което изразява не само рационалната мисъл на автора, но и подсъзнателните му предразположености. Тълкуването на езика на символите е сложен процес, който обвързва материалната образност и форма на произведението с тяхната съдържателна страна, но и препраща към ирационална недоизказаност и недоуловена емоционалност. По този начин предаването на идеи и вълнения се осъществява в известна доза извън полето на науката и установеното познание. Препраща към мистичното, трансценденталното и дори магическото. Най-добър пример за такова изкуство е течението на символизма. От гледна точка на декоративно-приложните изкуства обаче, тази представа за символа разбира се е валидна, но е тясно обвързана с предназначението на самото произведение, който факт до голяма степен го ангажира с неговата материална страна.

„Декоративно-приложното изкуство² (от лат. *decoro* – украсявам) обхваща различни отрасли на творческата дейност, насочени към създаването на изделия с художествена и утилитарна функция. Терминът условно обединява два вида изкуство – декоративно и приложно. За разлика от произведенията на изящното изкуство, предназначени за естетическо възприемане, обектите на декоративно-приложното творчество може да имат практическо приложение във всекидневието. Те притежават естетически качества и служат за оформлението на бита и интериора.“ (Angelova, Legkostup, 2014:39) Декоративно-приложните изкуства обхващат широк диапазон от форми, техники и произведения, които имат декоративна и утилитарна функция. Към тях се причисляват и народното творчество, художествените занаяти, някои форми, имащи отношение

---

² „Декоративното изкуство е един от видовете пластични изкуства. То обхваща изкуството, непосредствено свързано с архитектурата – монументално-декоративно изкуство (витражи, мозайки, стенописи на фасадите в интериорите, декоративно-паркова скулптура и др.), декоративно-приложно изкуство (битови художествени изделия) и оформителско изкуство. Декоративното изкуство до голяма степен е свързано с художествената промишленост и дизайна. Заедно с архитектурата и дизайна то формира материалната предметно-пространствена среда, внасяйки в нея естетическо, образно начало. Произведенията на декоративното изкуство винаги се съобразяват със средата, за която са предназначени и обикновено представляват ансамбъл. (...) В академичната литература от втората половина на XIX в. се е утвърдила класификацията на отраслите в декоративно-приложното: по материал (метал, керамика, текстил, дърво), по техника на изпълнението (резба, рисуване, гравирание, коване, отливане, тъкане, бродирание, плетене и т.н.) и по функционален признак (мебели, тъкани и т.н.).“ (Angelova, Legkostup, 2014:34)

с архитектурата и строителството, както и различните видове дизайн. Такива видове изкуства са керамиката, текстилът, кованият метал, резбата върху различни материали, силикатните форми, (стъкло, порцелан), ювелирните форми, стъклописта и витражът, мозайката, мебелният дизайн, модният дизайн и прочие.

Произведенията на този основен дял пластични изкуства са сред първите прояви на изобразителна дейност в света. Те се изразяват в изработването на оръдия на труда, предмети и съоръжения, свързани с ритуалните дейности на праисторическия човек. От тук произтича дълбоката им връзка със знаците и символите, която се оказва силно устойчива през времето. В съзнанието на хората от древните общества и цивилизации господства представата за единния неразчленен и йерархично подреден свят, в който всичко и всеки си има точно определено място. Ежедневието на древния човек е бялзано от ритуала, обвързващ го по пряк начин с вселенското единство, а механизмът за осъществяване е специфичен образно-символен език, който изразява съответните митологично-религиозни разбирания. В по-късни времена при продуктите на народното творчество всеки съставен елемент от едно такова произведение придобива определено знаково-символно значение, което е понятно за всички членове на общността. Тълкуването на знаците и символите в такива случаи се опира на установеното, конвенционално разбиране в рамките на съответния контекст. Свободните интерпретации и своеволно тълкуване обезсмислят функциите на знаково-символното значение на тези елементи. Затова познанието за него е необходимо заради адекватно и правилно вписване в обществото.

Знаково-символното значение при произведенията на декоративно-приложните изкуства може да се кодира в множество аспекти, които до голяма степен обаче са взаимно свързани. Украсата например е частта от декоративно-приложното произведение, която е изградена от конкретни визуални образи, които пряко могат да бъдат тълкувани. Много често обаче тази украса е съобразена с предметните характеристики на съответното произведение – формата, размерите, материала, от който е направено, предназначението, употребата и т.н. Функцията на предмета пък е тясно свързана с материала и затова е съвсем естествено смисъла, който носи да се тълкува съобразно и с него. Материалът е от особена важност за един продукт на декоративно-приложните изкуства, защото още от дълбока древност се вярва, че символното му значение влияе на предмета и неговата приложна функция чрез сложна взаимовръзка изразяваща единството и обединяването на всичко във вселената.

СИМВОЛИКА НА МАТЕРИАЛА

Приложно-декоративните изкуства се отличават с богатство от техники и използвани материали. Самите техники в различните видове изкуства в редица случаи носят името на основния материал, от който са направени – текстил, метал, керамика, порцелан, стъкло и други. Функцията на произведенията от предметната среда на човека са тясно обвързани с материала, от който са изработени, т.е. той не е случаен и не е случаен фактът, че именно определен предмет се изработва от определен материал, по определен начин и технология. Това означава, че самият първоизточник (изходният материал) и неговите качества са благоприятни именно за особеностите при предназначението на съответния предмет. Тези качества са и в основата на знаково-символното значение на материала и са предпоставки за неговото тълкуване и анализиране на семиотично ниво.

Глината (пръстта или земята)³ е един от най-използваните материали за направата на предмети за бита още от дълбока древност. Произведенията от глина се използват във всички области на човешкия живот – домакинство (паници, чинии, чаши, съдове); строителство (тухли, керемиди, архитектурни елементи, интериорна или екстериорна декоративна облицовка); обреди и ритуали (малки статуетки, атрибути, амулети) и други. Общото наименование на изделията изработени от този материал се нарича керамика. Терминът идва от гръцки език и означава „глина“. Първите глинени съдове датират още от епохата на палеолита, но по-широко разпространение придобиват през епохата на неолита, когато изработката им се усъвършенства. Изработването на съдове и произведения от глина е дребен занаят разпространен по целия свят и практикуван до ден днешен.

Според архаичните представи овладяването на буцата глина преповтаря мита за Сътворението и представлява особен ритуал, който доближава човека до Създателя и му придава божествена сила. Първоначално керамичните предмети са груби, прости и не толкова функционални, но постепенно изработването им се усъвършенства и на по-късен етап те дори биват украсявани, най-напред с прости геометрични орнаменти, преповтарящи явления от природата (движението на реката, представено

---

³ „Земята е универсалната субстанция, първичният хаос, *materia prima*, отделена от водите, според Библие; тя е издигната на повърхността на водите благодарение на вишнуистки гизан; втвърдена от митичните герои на Шинто; материя, от която Създателят (в Китай, Нюкуа) сътворява човека. Тя е девата, в която проникват лопатата или плуга и която оплождаат гърждът или кръвта – семенната течност на Небето. Навсякъде се смята, че земята е утробата, която създава изворите, рудата, металите.“ (Shevalie, Geerbrant, T. 1., 1995:377)

чрез вълнообразни линии или точки, асоцииращи петната в украската на някои животни). Декорирането на предметите е последният етап в преминаването на природния материал в човешкото битие и символизира опитомяването и прехода от хаос към ред.

Ритуалът по обработване на глината или на земята според древните представи, също се свързва и с майчинството, и със създаването на нов живот. Шавалие и Геербрант пишат в своя „Речник на символите“, че „земята символизира майчината функция: Tellus Mater. Тя дарява и взима обратно живота. Хвърляйки се на земята, Йов възкликва: гол излязох от утробата на майка си, гол ще се и завърна (Иов.1:21), употребявайки майката-земя на майчиния скют.“ (Shevalie, Geerbrant, 1995: 377) Култът към Богинята-Майка е дълбоко застъпен в митологичните представи на праисторическия човек. За това свидетелстват многобройни артефакти, намерени по територията на целия свят, които представляват малки и средни по големина керамични статуетки и пластики на женски фигури с хиперболизирани полови белези (гърди, корем, ханш) – т.нар. палеолитни Венери. Най-известната такава е Вилендорфската Венера, намерена в палеолитно находище край Вилендорф, Австрия и датирана от преди около 30 хил. г. пр. н.е.

От или чрез земята се добиват различни природни ресурси, които служат за материал за направата на редица произведения на приложно-декоративните изкуства – скали, камъни, минерали, руди, метали, дървесина, растителни и животински ресурси (памук, лен, кост, кожа, вълна) и други.

Камъкът⁴ е един от първите природни материали, които човекът започва да усвоява. Той е основният източник, от който се изработват сечива и оръжия през първата фаза на човешката

---

⁴ „Камък – Като означение за трайното и непреходното той символизира в много култури божествената власт. Към тези негови особености се прибавя наблюдението, че от някои камъни могат да се произведат искри, че други (метеоритите) са паднали от небето или притежават странна форма. (...) В древния Ориент камъкът бил белег на бочие присъствие, поради което му правили възлияния или го помазвали с миро и кръв. Така той се превръща в жертвеник (...).“ (Vidernan, 2003:166)

„В традицията камъкът заема важно място. Между душата и камъка съществува тясна връзка. Според легендата за Прометей, закрилник на човешкия род, камъните са запазили човешкия мирис. Камъкът и човекът представляват двупосочното движение на изкачване и слизане. Човек се ражда от Бог и се връща при Бог. Необработеният камък идва от небето; преобразен, той се издига към него. Храмът трябва да бъде съграден не от дялани, а от необработени камъни: ...защото, ако дигнеш на него (камъка) сечиво, ще го оскверниш (Изх. 20, 25; Втор. 27, 5; 3. Царств., 6, 7).“ (Shevalie, Geerbrant, Т. 2., 1995:223)

история – Каменната ера. Именно поради тази причина е необходимо опознаване на качествата и свойствата на материала. Първите опити за архитектура, създадена от човека, представляват големи каменни блокове (мегалити) организирани по определен начин – голмени, менхири, кормлехи. Те изпълняват обредно-ритуална функция и обозначават светилища и сакрални пространства. Едни от най-популярните такива е мегалитният ансамбъл (кормлех с диаметър 100 м.) Стоунхендж от 2100 г. пр. н.е., намиращ се в равнината Солсбъри, графство Уилтшър, Великобритания. Мегалитни образувания има и в цяла Западна и Източна Европа. В България мястото, където са открити каменни светилища от дълбока древност са Източните Родопи. Това са примери илюстриращи свещената натовареност на камъка като материал. Той е устойчив и не се губи, затова се свързва със сила, здравина, асоциира се с божественото начало. В Средновековието широко разпространение придобива каменоделството като занаят, което се изразява в строенето на катедрали, характеризирани се с впечатляващи размери и пищна монументална каменна декорация. Срещана практика се оказва гравироването на символи (напомнящи руни) на майсторите каменоделци в ключови камъни в конструкцията на храма. Дяланият камък символизира човешкото действие и го лишава от божественото значение, защото необработеният камък символизира свободата, а обработеният – робството.

Скъпоценните и полускъпоценните камъни са често използвани при създаването на редица произведения на декоративно-приложните изкуства като най-често те се поставят като украса на бижута, накити, женски или мъжки аксесоари към облеклото, ритуална или религиозна утвар, монархически атрибути или одежди и прочее. Те „идват от недрата на земята като олицетворение на божествената енергия и символи на духовната мощ и чистотата; на част от тях се преписва способността да лекуват и да предпазват.“ (Znatsi i simboli. Ilustrovan spravochnik za tehniya proizvod i znachenie, 2008:42) Смята се, че голяма част от полускъпоценните камъни и минерали дават определена енергия на човека, който ги носи. Често от тях се изработват амулети, които предизвикват различни енергии.

*„В древността съществува поверието, че който носи **ахат**, става невидим. Той е символ на смелостта, дълголетие и успеха. В миналото камъчетата ахат са привързвани към рогата на воловете като стимул за добра реколта.*

***Аметистът** предпазва и е камък на духа. Свещениците в християнската църква носят пръстени с аметист. Вярва се, че дава покой на ума и предпазва от пиянство.*

Древните хора вярват, че **аквалмаринът** съдържа енергията на морето. Моряците го носят, за да ги предпазва при плаване. Аквалмаринът се свързва с творчеството, общителността, себепознанието и доверието. Символ на чистотата, **кристалът** присъства както в магията (кристалните точки), така и във фолклора (вълшебните кристални пантофки). Признатата му способност да акумулира и предава енергия го прави лековито и гадателско средство.

С бледото си сияние **лунният камък** отдавна се свързва с луната и влюбените. Връзката му с плодовитостта кара арабските жени да го пришиват към одеждите си. Смята се, че лунният камък стабилизира менструалния цикъл.

За черния **оникс** се смята, че предпазва от негативни енергии. Ониксът символизира изострянето на сетивата, самоувереността и духовната сила. Свързва се със семейното щастие и вяността.

Дълго време считан за талисман срещу злото, **тюркоазът** е символ на смелостта, успеха и съгледването. В Мексико символизира слънцето и огъня, а тибетците го смятат за скъпоценен камък.“

(Znatsi i simboli. Ilustrovan spravocnik za tehniya proizvod i znachenie, 2008:43)

Още от дълбока древност скъпоценните камъни са символ на висок социален статут и са неизменна част от облеклото на високоставените личности.

Рубинът символизира любовта, смелостта и жизнеността. Свързва се със Сатурн и Марс – планетата на страстта. Заради убеждението, че при опасност потъмнява, царските особи носели рубин.

Сапфирът е символ на небесната хармония, мира и истината. В индуистката традиция се свързва със Сатурн и самообладанието.

Заради зеления си цвят **изумрудът** се свързва с плодородието, безсмъртието, пролетта и младостта. В християнството е символ на вярата, а във фолклора присъства като целебен камък.

Символ на чистотата, истината и верността, **диамантът** е най-честият избор за годежен пръстен. Блясъкът го свързва със слънцето. Смята се че поглъща емоциите и носи душевно равновесие.“ („нак там“)

Металът е един широко използван материал, от който се правят редица предмети и пособия от материалната среда на човека. Историците свързват този процес с първите начини на градска цивилизация в Древността. Използването на метал вместо камък за направата на сечива, оръжия, накити и други предмети бележи човешкото развитие не само в технологична посока, но и по посока на обмен и търговия с други общности. Първият метал,

който древният човек започва да обработва е медта. Този процес дава наименованието на следващата епоха в човешкото историческо развитие наречен Каменно-медна епоха или още Халколит. Периодът обхваща приблизително времето от 4800 до 4000 г. пр. н.е.

Медта⁵ е често срещан в природата метал, притежаващ изключително благоприятни за обработване свойства. Тя е мека, ковка и има добра топлопроводимост и електропроводимост. Поради тази причина символно се обвързва с топлината и светлината, а от там и с божественото. Медта е известна на много древни култури, които я ползват за направата на украшения, сечива, битови съоръжения в това число дори за водопроводни тръби. На по-късен етап от мед започват да се сечат и монети. „Понеже китайската дума „тун“ означава и заедно, медни монети били слагани в брачните легла, за да подсигурят траен брак на двойката.“ (Biderman, 2003:254). Медта се свързва с култови практики за предпазване от зли сили и с различни религиозни обичаи. Християните прекадвяват домовете си с медни кадилници. „Според евреите един поглед към окачената на върлина като знаме медна змия (Числ.21:9) предпазвал от ухапването на горящата змия. Медната змия била изложена в храма като символ на божествената закрила.“ (Shevalie, Geerbrant, 1995:43) Българските вярвания свързват метала отново с неговата апотропейна функция. В „Българска народна митология“ авторът Иваничка Георгиева пише, че „в пролетните обичаи за прогонване на змии, особено на Еремия (1 май), се удрят медни и железни предмети: медни съдове, машини, ръжени.“ (Georgieva, 2014:104) Вярва се, че медта има лековити свойства и дори днес хората носят медни гривни за понижаване на кръвното налягане. От мед също се изработват камбани, звънчета и груги музикални инструменти, заради добрите ѝ звукопроводими свойства. В българския народни приказки и песни медени чанове, закачени на овцете в стадото, пригласят песента на овчаря, но и с медени кавали змейове подмамват красиви девойки да им станат булки.

Наред с всичките си благоприятни качества медта не е особено устойчива и затова сечивата и инструментите направени от нея

---

⁵ „За латинското ѝ име *cuprium* – от по-старо (*aes*) *Cuprium* – се приема, че означава кипърска (мед) – по името на остров Кипър, на чийто бряг Афродита (у римляните: Венера) била излязла от морската пяна. Затова в старинната символика на металите медта е земният аналог на планетата Венера и с нейния астрологичен знак бивала отбелязвана в алхимичната книжнина. За разлика от това в култа към Митра металът на Венера е не медта, а каляят, сиреч елементът, от чието смесване с медта се получава сплавта бронз.“ (Biderman, 2003:253)

лесно се изхабяват. Поради тази причина се налага подобряването на метала с различни примеси с идеята той да се заздравя. „**Медните сплави** и главно сплавите от мед и калай и мед и сребро символично произлизат от съчетанието на противоположностите, тъй като калаят и среброто се свързват с луната и водата, а медта – със слънцето и огъня. Оттук и двузначността и подчертано конфликтният характер на двете страни на тяхната символика. Медната сплав, която има силни звукоотражателни свойства, е преди всичко глас: от една страна – гласът на *оръдието*, от друга страна – гласът на *камбаната* – напълно противоположни, но еднакво *страховити и мощни*.“ (Shevalie, Geerbrant, 1995:43) Със своята твърдост и устойчивост **бронзът**, който е една от разпространените сплави на медта, става най-използваният метал след епохата на Халколита. В следствие на това той дава наименованието на следващия етап от историческото развитие на древните общества, а именно Бронзовата епоха. От него се правят различни сечива, оръдия на труда и оръжия, не само за ловуване, но и за бойно и военно предназначение. „Този метал символизира военната сила, въпреки че е и белег на древен стадий на материална цивилизация (бронзов век).“ (Shevalie, Geerbrant, 1995:122)

След бронзът следващия широко използван метал става желязото, което се оказва по-здраво и устойчиво за битовите, земеделските и ловните нужди на древния човек. Бронзовата епоха преминава в желязна, за която се смята, че е последната епоха в праисторическата периодизация на датския археолог Кристиан Юргенсен Томсен.

Желязото⁶ е материалът, който предизвиква революция в културната история на човека. С настъпването на Желязната епоха стават съществени промени в обществото, земеделието, религията, изкуството. От желязо започва да се изработват всякакви предмети от елементарни оръдия на труда, до свещени атрибути и бижута. Желязото улеснява и развива ежедневието на човека, защото то е много по-трайно, устойчиво и лесно за обработване при определени условия. Поради тази причина желязото се превръща в символ на сила, здравина, твърдост, строгост, непобедимост. То е символ и на гръцкия бог на войната Арес (римския Марс), а червеникавата ръжда,

⁶ „Както в библейската традиция, така и в древен Китай желязото е противопоставено на медта или на бронза, както прост на благороден метал, както водата на огъня, Северът – на Юга, черното – на червеното, ин – на ян. Ерата на желязото е ерата на твърдостта, завършването на цикличното втвърдяване, чийто предпоследен етап е медната ера или пиринчената. Челата от желязо и мед на митическите герои, гръските от желязо и мед на символичния мост от легендата на Хон изразяват същата полярност.“ (Shevalie, Geerbrant, T. 1., 1995:342)

която образува напомня за кръвта. В българската народна традиция, желязото се свързва с огъня и затова има предпазни функции. Закован железен пирон в дъска или греди на къщата пази от зли сили. Във водата, с която се мият мъртвците се слага железен предмет с цел тялото да бъде пречистено и да се предпази от вампиряване. Желязото обаче е неблагороден метал и няма ценни стойности за разлика от среброто и златото.

Среброто е благороден, скъпоценен метал, от които се изработват обредни съдове, атрибути, бижута и различни ценни предмети. Той е символ на луната и на божествата, свързани с нея. „В древно Мексико го наричали „бяло извержение на боговете“ и го смятали за съответстващо на бога на луната.“ (Biderman, 2003:420) Древните египтяни смятат, че косите на боговете са сребърни. Среброто се свързва и с женското начало и е символ на царицата. Означава целомъдрие, непорочност, надежда. В много народни вярвания то предпазва от тъмни сили и зли същества (например вампирите). Среброто е и финансово средство. От него се секат монети, прави се ритуална утвар и владетелски атрибути. По територията на България са намерени редица тракийски съкровища с такива предмети, като например тези от селата Рогозен и Борово, които се отличават с изцяло изработка на митологично-символната декорация.

Златото⁷ е най-благородният и съвършен метал. То е жълто на цвят, има силен блясък и сияе, траен е, ковък и не ръждясва. Поради тези причини златото още от дълбока древност е непосредствен символ на слънцето, божественото, свещеното, както и емблема на върховния владетел, на неговото могъщество, просперитет и аристократизъм. Златото има универсална и устойчива символика във всички цивилизации по света. Асоциира се с мъжкото начало и царя. Говори за сила, власт, устойчивост, авторитет, надмощие. „В Империята на инките всеки нов владетел е ритуално намазван с растителна смола и посипван със златен прах – оттук произлиза митичният Елдорадо, т.е. позлатеният мъж.“ (Znatsi i simboli. Ilustriran spravocnik za tehniya proizvod i znachenie, 2008:45) В древно Египет

⁷ „Златото смятано по традиция за най-ценния сред металите е съвършеният метал. (...) Златото има блясъка на светлината; в Индия казват, че то е минералната светлина. В него има нещо от огъня, слънцето и царската власт, и дори от Бог. В някои страни съществува поверието, че плътта на Боговете е от злато; такава е била и плътта на египетските фараони. Иконите на Буда са позлатени, знак на озарението и безусловното съвършенство. Фонът на византийските икони, а понякога и на будистките изображения, е позлатен: отражение на небесната светлина.“ (Shevalie, Geerbrant, T. 1., 1995:384)

златото е символът на върховната мощ на фараона и атрибут на най-силния бог Ра, известен като Златната планина. Златото се свързва и с просветлението, както е в индуизма, където се възприема като светлина под формата на минерал – остатък от самото слънце. В много древни култури от злато се изработват сакрални предмети и инсигниите на властта (корона, жезъл, пръстен). Златото е широко разпространено в тракийската тореветика – изкуството за обработване на метал. Тракийските златни съкровища са емблематични за древното изкуство по територията на България. Те имат обредно-ритуални функции и представят социалното положение на притежателите си. Това са например голямото Вълчитрънско съкровище, Луковитско съкровище, състоящо се от апликации за конско снаряжение, красивото и майсторски изработено Панагюрско златно съкровище.

В християнството златото е символ на небесната светлина и на съвършенството, което личи в златните фонове на византийските средновековни мозайки, във варака на иконите от източната църква, в позлатата на църковната утвар. В светски план обаче златото олицетворява покварата и алчността на човека.

В изложените до тук примери става въпрос за материали – ресурси от т.нар. нежива природа. Още от дълбока древност обаче човекът започва да използва и ресурси придобити от животните, които ловува не само за прехраната си, но и заради облекло и направата на различни битови предмети, които да обслужват определени негови нужди. Такива ресурси са животинските кости, кожи, рога и други.

Костта⁸ като материал се употребява главно при изработването на малки пластики и предмети. Праисторическият човек използва подострена кост за сечиво, заради нейните качества – сравнителна твърдост и устойчивост. От кост се правят различни амулети с апотропейна функция. Костите са основни атрибути на шамани, гадатели, врачки и затова се свързват със мистицизъм, магия, свръхестествени сили. Скелетът на едно живо същество е последното нещо, което се разлага след телесната му смърт и при определени условия може да се запази за дълго време. Поради тази причина костите

---

⁸ „Символиката на костта се разклонява и следва две основни посоки: костта е основата на тялото, негова съществена и относително дълготрайна съставна част; от друга страна, костта съдържа костния мозък, така както бадемът е в косттаката. В първия случай костта е символ на твърдост, сила и добродетелност (св. Мартин). (...) Луз което е бадем е като костта, защото съживяването на изсъхналите кости, напомня за тържествуващото възкресение, но също и за това, че съдържа зародиша на това възкресение, така както костта съдържа костния мозък.“ (Shevalie, Geerbrant, T. 1., 1995:527)

се свързват и със смъртта, мрака и загробния живот. Слоновата кост като материал е особено ценна и скъпа. От нея се изработват миниатюрни произведения на изкуството, статуетки, бижута с висока художествена стойност. Те са символ на лукс и аристократизъм.

Кожата е друг ценен животински ресурс, който в Древността няма аналог със същите качества и функции. Тя е относително здрава, устойчива, жилава и гъвкава суровина, която се обработва основно чрез техниката щавене. Кожата се използва за изработването на грехи, обувки, различни аксесоари към облеклото – колани, ръкавици, шапки, чанти, употребява се в бита, интериора и т.н. В днешно време основно се използват кожи от говеда, свине, овце, както и някои влечуги, като змии и крокодили, които се смятат за доста ценни. Кожата може да бъде с козина или без в зависимост от това, за какво ще се употребява. Кожата на някои редки животни като сребърни лисици и норки се смята за много скъпа и се превръща в белег на богатство, високопоставено обществено положение, аристократизъм.

В Древността традицията за култове към животни съществува във вярванията на човека доста преди да се появи почитта му към богове и духове например. Тя се оказва доста устойчива и прераства в т.нар. тотемизъм – обожествяване на животно-родоначалник на племето или общността. В следствие на това хората започват да изработват различни предмети, пластики (тотеми), амулети и т.н. в знак на почит към определени животни. Вярванията им се свързват и с това, че ако се обличат в кожата на почитаното животно, неговите качества ще се въплътят в този, който я носи. Тоест ако човек носи мечка кожа ще придобие силата и смелостта ѝ. „В шаманските традиции мечката се свързва с медицината, лечителството и мъдростта.“ (Znatsi i simboli. Ilustrovan spravocnik za tehniya proizvod i znachenie, 2008:52) Ако носи кожа от лисица човек ще придобие качества на хитрец. „В културата на американските индианци и културите на изтока тя се преобразява, а във фолклора и литературата често се появява маскирана.“ (пак там). Кожа на вълк носят шаманите от американските индиански племена и с танц призовават духовете от отвъдния свят. Техните войни пък носят маска от кожа на който, който се смята за реформатор, учител, герой. На изток тигровата кожа е символ на господство и доминиращ животински инстинкт. Ацтеките пък почитат ягуара, и който носи неговата кожа се превръща в господар на нощта.

Вълната като основна суровина за изработване текстилни нишки и тъкани е силно застъпена като символика в българското народно творчество, защото голяма част от произведенията се използват

в различни обредни практики. „Младоженците влизат в новия си дом по бял вълнен плат (*аба*) или по бял или червен вълнен конец (*марта*) (...) Вълната се употребява и в погребалната обредност. Покровът на мъртвеца се прави винаги от вълна или козина.“ (Georgieva, 2014:102) Овчата вълна и агнешката кожа се обвързват с християнските вярвания за Христос – добрия пастир и жертвата.

Не само кожата на свещените животни обаче може да бъде проводник на техните сили. Рога, бивни, зъби, пера също се оказват катализатор на животинските качества. Розата на елена са символ на сила, възраждане, плодородие; спиралата в розата на овена се асоциира с мъланията; похотта и плодovitостта са кодирани в розата на козела. Рогът на носорога се смята за афродизиак и символизира твърдост, мощ и плодородие. От зъбите на различни хищници се изработват огърлици, които символизируют сила, превъзходство и внушават страхопочитание към човека, който ги носи. Перата на някои птици също са материал, който се използва в облеклото. Американските индианци украсяват дрехите си с оцветени пера на орли и соколи – белези на племето, към което принадлежат. Перата на грабливите птици символизируют сила, свободен дух, обвързват се с небето и слънцето. Перата на нощните птици се свързват с тъмнината и смъртта, но и с мъдростта и магьосничеството. Пауновете пера се свързват с царственост, богатство, красотата и суета, а тези на петела – с плодovitост, мъжка гордост, смелост и разбира се със зората и слънцето.

Основен материал, който човекът използва още от зората на своето съществуване е и дървесината. **Дървото**⁹ атериал и суровина за огрев. То е една от най-богатите и разпространени символни теми, популярни по целия свят и в различни култури, цивилизации и народи от миналото до днес. Дървото олицетворява живота, смъртта, развитието и в най-разпространената си символика представлява организацията на

---

⁹ „Космичното дърво често е изобразявано под формата на изключително величествена същност. Такава роля играят във вярванията на народите келтският дъб, германската липа, скандинавският ясен, маслината от ислямския ориент, сибирската лиственица и брезата. Всички изброени дървета са забележителни поради размерите или дълголетиеето си или подобно на брезата поради сияйната си белота. Резките върху ствола на брезата материализируют етапите на въздигането на шамана. Богове, духове и души поемат по пътя на космическото дърво, между небето и земята. Така е в Китай – дървото Джан Му се намира в центъра на света. Доказателство за това е фактът, че под него няма нито сянка, нито ехо. То има десет клона и девет корена, с които докосва деветте небеса и деветте изора – царството на мъртвите.“ (Shevalie, Geerbrant, T. 1., 1995:300)

света по вертикала – короната символизира небето, стеблото – земята и корените – подземния свят. Съществуват множество култове и вярвания за свещени дървета, свързани с божества и духове – Дървото на живота, Дървото на познанието, Дървото на планетите, Дървото-праотец, Дървото Бодхи и т.н. Плодните широколистни дървета се свързват с плодородието, прераждането и възкресението, а вечнозелените – с безсмъртието. Като материал дървото също придобива широка популярност при изработването на предмети с приложно-декоративен характер. За разлика от камъка или метала то е доста по-нетрайно, но пък по-лесно за обработване. В Древен Египет дървото е материалът, от който се правят саркофазите, в които се полагат мъртвещите. Те са богато украсени по определения канон, а в декорацията се разпознават редица символи. Дървото има апотропейна натовареност. То се използва при издялването на медальони и талисмани при някои племена, както и за тотемни маски и съоръжения. „От ствола на райското „дърво на познанието“ в последствие уж бил скован Христовият *кръст*, който за вярващите оттам насетне станал дърво на живота. (...) Накрая в дървесната символика и в почитането на дървета намират отражение остатъци от обожествяването на природата, при което дърветата били не само източник на дървен материал, а и одушевени и обитавани от подобни на елфите и нимфите същества, към които човекът имал емоционално отношение.“ (Viderman, 2003:111) В Източното православие дървото като материал заема съществено място. От него се изработва иконостасът, който е граничната преграда между олтара (най-сакралното място в храма) и кораба (отреден за миряните). Обикновено олтарът е резбован по неслучайна иконография и изпълнява функцията да носи иконите на светците, подредени по определен ред. Иконите също се изписват върху дървена основа, което потвърждава естествената връзка на материала с божественото. В олтара са вплетени редица символи, обвързани с християнската традиция. Дървото намира приложение и при изработването на съдове и предмети за домакинството при много култури, които съдове се декорират, съобразно съответната традиция. В бита дървото създава топлина, уют и се обвързва със земното и природата.

В българската народна митология съществуват множество обичаи и представи във връзка с различни видове дървета.

Букът се смята за свещено дърво. Вярва се, че на него живеят самогиви. Не се гори, вкъщи не се носи, че е „самогивско. Ако се сложи на кола, вярва се, че тя ще се счупи.

Според народните вярвания брястът гони лошите сили. Когато заграждат ново гумно, оградата е от бряст – тогава вече не влиза зло.

Повечето оброчи са от брястови дървета. Под него може и да се спи, защото няма зловредни дихания.

С листа от **ясен** лекуват ухапвания от змия. В коледни песни той е райското дърво. Невести и моми носят кобилици от ясен, защото от него бягат самодиви и змейове.

Яворът е „чудно дърво“ в народните песни, под чиято сянка стои св. Никола, а св. Неделя го буди. От него правят овчарски кавали и сватбарската чаша, с която кумът запойва младоженците, ведрото, с което булката ще донесе вода. (...)

Дъбът също се смята за свещено дърво. На Бъдни вечер пънът бѣдник е от дъбово дърво. Полязникът влиза на Игнажден с пръчка или шумка от дъб. Бухалката, с която се пере и се кумичат е дъбова, каквото често е и кобилицата. Оброците са и дъбови дървета. Там, където не е имало църкви, хората се молели при дъбовете. (...)

Орехът според народните възгледи има връзка с живота на човека. Сутринта на Гьоргьовден вратите се украсяват с орехови листа, овцете се изкарват с орехово клонче. Понеже ореховата шума гони змейове и самодиви, през Русалската седмица всяка мома и невеста слага в пазвата си орехови листа и пелин. (...)

Дрянът се смята от народа за най-якото след чешпира дърво и затова е символ на здраве и дълголетие. Символизира радост и младост, защото цъфти най-рано. Поради това дрянът заема важно място в обредите: полязва се, коледува и сурвака се с дрянова пръчка.“
(Georgieva, 2014:69-70)

Още от дълбока древност материалите, които човек използва за изработването на предметите от заобикалящата го среда са многобройни, а с напредването на науката и технологиите те стават още по-многобройни. Разбира се представата за тях като значение и смислово съдържание от миналото отстъпва на заден план в днешно време, за сметка на физическата им функционалност и не на последно място финансовата стойност.

Примерите, описани в настоящия текст, илюстрират идеята и изследователската цел на автора, а именно неслучайността в съставните елементи в произведенията на декоративно-приложните изкуства – украса, форма, функция и предназначение и в конкретния случай материала, служещ за изработването им. Неслучайността се изразява в знаково-символното значение, което носят и олицетворяват тези елементи. Декоративно-приложното произведение изобилства от знаци и символи, които имат не само естетическа функция, но и често пъти носят определено съдържание, което е важно да бъде разбрано, за да се осъществява пълноценно предназначението на определения предмет.

Въпреки че в съвременния свят съществува тенденция на изличаване на знаково-символните системи, в сравнение с по-предни епохи, традицията, която носят те е дълбоко закодирана в човека, защото чрез нея той открива истини за произхода си, за битието и обществото, на което принадлежи. Тази традиция надживява времето, преминава през пространството и става базата, върху която стъпват различните науки, школи и учения. Традицията се основава на собствен символичен език, който е залезнал в митологията, фолклора, религията, обичаите, ритуалите, архитектурата и разбира се изкуството на всички общества и култури по целия свят.

ЛИТЕРАТУРА

- Angelova, Legkostup: 2014, Angelova, Luchiya, Legkostup Plamen. Теория и методика на изобразителното изкуство. С., 2014, 34 [Angelova, L., P. Legkostup. Teoriya i metodika na izobrazitelното izkustvo. S., 2014, 34]
- Biedermann: 2003. Biedermann, Hans. Речник на символите. С., 2003, 111, 254, 420 [Biderman, H. Rechnik na simvolite. S., 2003, 111, 254, 420]
- Vovk: 2006. Vovk, Oleg. Энциклопедия знаков и символов. Б.м., Москва, 2006, 3 [Vovk, O. V. Entsiklopediya znakov i simvolov. S.l., Moskva, 2006, 3]
- Georgieva: 2014. Georgieva, Ivanichka. Българска народна митология. С., 2014, 69, 70, 102, 104 [Georgieva, I. Balgarska narodna mitologiya. S., 2014, 69, 70, 102, 104]
- Знаци и символи – илюстриран справочник за техния произход и значение. С., 2008, 6, 42, 43, 45, 52 [Znatsi i simvoli – ilyustrovan spravochnik za tehniya proizhod i znachenie. S., 2008, 6, 42, 43, 45]
- Chevalier, Gheerbrant: 1995. Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain. Речник на символите. Т. 1. С., 1995, 122, 377 [Shevalie, J., A. Geerbrant. Rechnik na simvolite. T. 1. S. 1995, 122, 377]
- Chevalier, Gheerbrant: 1995. Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain. Речник на символите. Т. 2. С., 1995, 43 [Shevalie, J., A. Geerbrant. Rechnik na simvolite. T. 2. S. 1995, 43]
- Znak, znakova sistema, vidove znatsi. accessed April 8, 2020
<http://poliphilology.blogspot.bg/2014/03/2.html>
- Rechnik na balgarskiya ezik, Institut za balgarski ezik na BAN, accessed April 8, 2020
<http://ibl.bas.bg/>

Данни за автора:

Ас. д-р Красимира Любенова Дренска, СУ „Св. Климент Охридски“; област на интереси: изобразително изкуство; декоративно-приложни изкуства; знаци и символи; методика на обучението по изобразително изкуство; E-mail: kdrenska@uni-sofia.com